

AZERBAYCAN'DAKİ ORTAK İŞLETMELERİN KURULMASI GEREKLİLİĞİ VE GELİŞİM PERSPEKTİFLERİ

Arif GÖMLEKSİZ (*)

Özet

Makalede, son dönemler küresel ekonomik alanda cereyan eden olaylar gözden geçirilmiş, piyasa ilişkilerinin belli başlı özellikleri hususunda açıklama yapılmıştır. Makalede ortak işletmelerin faaliyetini gerekli kılan tüm faktörler ortaya konulmuştur. Yazar Azerbaycan ve Türkiye ortak işletmelerinin faaliyeti özelinde mevcut gelişim hızını tahlil etmiş, ekonominin çeşitli alanlarında ortak faaliyet alanlarını araştırmış ve ortak işletmelerin çalışmalarını etkileyen faktörleri belirtmiştir. Bunun dışında, makalede Azerbaycan ekonomisinin gelişim preoriteleri gereğince, ortak işletmelerin bölgelerde kurularak yaygınlaştırılması önerilmiştir. Yazar bölgelerde tarım ürünlerinin üretimi, sağlık, turizm vb. alanlarda ortak işletmelerin kurulmasının gerekli ve isabetli olduğunu belirtmiştir. Makalede farklı farklı alanlarda ortak faaliyetin daha da genişletilmesi ve ortak işletmelerin faaliyetlerinin teşviki doğrultusunda bazı tavsiyelerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: küreselleşme, piyasa ilişkileri, özel sektör, girişimcilik, ortak işletme

The Necessity of Establishing of Joint Ventures in Azerbaijan and Perspectives of Their Development

Abstract

In the article, the main characteristics of market relations in the light of the recent global economic events have been discussed. The article puts forward all the factors justifying the activities of joint enterprises. The author has analyzed the speed of current development activity of the joint enterprises in Azerbaijan and Turkey, as well as the common areas of activity in various fields of economy, and has looked into the factors affecting the activity of joint enterprises. The author has proposed increasing the number of joint enterprises in the regions of Azerbaijan in accordance with the priorities of the economic development of the country. The necessity of establishing of joint ventures in the areas of agriculture, manufacturing, healthcare, tourism etc. has been stated. Some recommendations regarding the promotion and further expansion of activities of joint ventures in various areas of the economy have been made.

Keywords: globalization, market relations, the private sector, entrepreneurship, joint enterprise

*) Dr., Qafqas Üniversitesi / Bakü - Azerbaycan
(e-posta: arifgomleksiz@hotmail.com)

Giriş

Küreselleşen dünyada ülkelerin birbiriyle entegrasyonu kaçınılmaz bir hal almıştır. Günümüzde ülkeler artık uluslararası çevreyle yani küresel ortamla daha çok bütünleşmek için mücadele içindedirler. Bu da dinamik gelişimin ve devletin ekonomik yapısının oluşturulmasının önemli şartlarından biridir. Bu açıdan da, ekonomik ilişkilerin kurulmasında, ihracat ve ithalat faaliyetlerinin yürütülmesinde iki veya daha fazla ülkeyi temsil eden teşkilatların ortak faaliyeti bir gereksinimden kaynaklanmaktadır. Fakat bu faaliyetin yürütülmesi için kendi işini mükemmel bilen, kendi yararı ile toplumun yararı arasında bağlantı kurmayı başaran çalışkan insanların, girişimcilerin ve işadamlarının katılımı da zorunlu koşullardandır. Çünkü piyasa ilişkilerinin bulunduğu her ülkede ekonomiye öncülük etme misyonu özel sektöre - çeşitli alanlarda faaliyet gösteren iş adamlarına - aittir. Bu da gelişen tüm sosyo-ekonomik süreçlerde özel sektörün etkin katılımını gerektirir.

Diğer Sovyet ülkelerinde olduğu gibi, piyasa ekonomisine geçiş döneminde Azerbaycan'da da girişimciliğin oluşması ve şekillenmesi, en zor ve karmaşık sorunlardan biriydi. Çünkü uzun süre ülkede önemli görevlerde bulunan insanlarda, girişimcilik, serbestlik, ticaret yapma isteği ve hukuku, şeffaf çalışma prensibi gibi olumlu davranış özelliklerinin oluşumu için uygun bir ortam yoktu. İdari vesayet sisteminde şekillenmeyen bu özellikler piyasa ilişkilerine özgü olduğu için geçiş döneminde piyasa ekonomisinde şekillenmeye başlamıştır. Tabii burada bir takım teşvik edici ve hızlandırıcı faktörlerin etkisi de inkar edilemez. Örneğin, yukarıda sözünü ettiğimiz özelliklerin oluşmaya başlaması, esasen Kamu iktisadi teşekküllerin özelleştirilmesinden sonra gerçekleşmektedir. Belli ki, özelleştirme sürecinde girişimciler ortaya çıkmaya başladıkça, bu özellikler de şekillenmiştir. Aynı zamanda, devletin ekonomik süreçlere müdahalesi asgariye inerek, sadece düzenleyici hale gelmiştir.

Özelleştirmenin adaletli şekilde uygulanması, girişimcilerde onun doğasına uygun olarak kalitenin ortaya çıkma sürecini hızlandırmış. Bu da sonuç itibarıyla kalkınma hızını yükseltmiştir. (Veliyev, 2008: 428).

a. Azerbaycandaki Yabancı Yatırımların Oluşum Süreci

Azerbaycan bağımsızlığa kavuştuktan sonra yerli girişimcilerin ortaya çıkması için gerekli koşullar sağlandı. Fakat başka bir problem ortaya çıktı. Bu problem Azerbaycanın uzun yıllar idari vesayet sisteminde yaşama zorunda kalmasıyla ilgiliydi. Söz konusu sistem halkın büyük bir kısmını yoksulluk bataklığına sürükledi. Bu nedenle de devlet mülkiyeti özelleştirilirken benzeri faktörler göz önünde bulundurulmalı, küçük ve orta ölçekli girişimciliğin oluşumu ve gelişimi için gerekli koşullar sağlanmalıydı.

Günümüzde ülkede milli girişimciliğin şekillenmesi çeşitli yönlerde olmakla beraber çoğunlukla ticari, mali ve banka faaliyeti şeklinde gerçekleşmektedir. Oysa, günümüz piyasası, üretici özel girişimciliğin gelişimini desteklemektedir. Bununla birlikte küçük ölçekli girişimcilerin üretim alanında şekillenmesini olağan bir durum olarak nitelememiz gerekir. Azerbaycan'da faaliyette bulunan küçük ölçekli iş ve hizmetler olarak nitelediğimiz işletmelerin % 70'den fazlası ticari, sosyal, hizmet sektörü, arabaluculuk ve üretim dışı profilli faaliyet çeşitlerinden oluşmaktadır.

Azerbaycan ekonomisinde gözlemlenen durağanlık 1995 yılından itibaren yükselişe geçmiştir. 1995 yılı sonlarına doğru yükselen enflasyonu düşürmek ve ülkedeki ekonomik durumu iyileştirmek amacıyla önemli adımlar atılarak ekonomik reformlar dönemi başlamış oldu. Bu dönemde Uluslararası Para Fonunun önerileri dikkate alınarak, ülke ekonomisinde maliye-kredi siyaseti sertleştirildi ve döviz piyasası liberalleştirildi. Sonuçta, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankasındaki yapısal değişikliklerin uygulanması ve hükümetin ekonomi reformlarını desteklemesi için ayırdığı krediler, uygulanan reform programını daha da hızlandırdı. Petrol ve gaz yataklarının yabancı şirketlerin katılımıyla işleme açılması da Azerbaycan'da ekonomi ortamını güvenilir hale getirdi. Üretim çeşitliliği esasında 1994 yılı sonlarında imzalanan "Çağın Sözleşmesi" ve diğer petrol anlaşmaları ise ileride ülkenin mali imkânlarının iyileştirilmesi için zemin oluşturdu.

Fakat sadece petrol sektörünü geliştirmek ve ülkenin mali durumunu petrol sektörüne bağımlı hale getirmek doğru bir yaklaşım olamazdı. Bu bağımlılığın oluşmasına izin verilmemesi nedeniyle petrol sektörünün yanısıra ekonominin diğer alanlarını da kısa sürede kalkındırmak gerekiyordu. Bu nedenle özelleştirmeyi hızlandırmak çok önemliydi. Gerek özelleştirmenin gerekse de ilk kalkınma planının hazırlanmasının bu döneme rast gelmesi çok anlamlıydı. (Veliyev, 2008: 45-67; Gömleksiz, 2008: 231-237).

Özel girişimciliğin şekillenmesinde önemli faktör olan özelleştirmeye sıradan bir uygulama gibi bakmak doğru değildir. Özelleştirme, aynı zamanda sosyal nitelikli ekonomiden uzaklaşarak onun temelini oluşturan mülkiyet ilişkilerinde köklü değişiklikler yapmak için; mali ekonomik sistemin kurulmasına ve ekonominin demokratikleşmesine yol açan güçlü bir araçtır. İşte bu nedenle, Azerbaycan'da özelleştirme süreci önemli mesafe katederek milli ekonomide özel sektörün yeri hergün daha da yükselmektedir. Dünya pratiğinin de gösterdiği gibi, piyasa ekonomisi sisteminde dünya ekonomi gelişiminin çağdaş eğilimlerinin, bilimsel ve teknolojik alandaki gelişimin ekonomiye hızla nüfuz etmesi açısından girişimciliğin gelişimi büyük önem arz etmektedir. Genellikle küçük çaplı ticaret olmaksızın piyasa ekonomisi faaliyet gösteremez desek yanılmış olmayız. Zira uygulanan seri özelleştirme programlarının, bilhassa küçük ölçekli girişimciliğin şekillenmesinde önemli rolü vardır. Modern koşullarda küçük ölçekli ticaretin bu göstergesi, bilimsel ve teknolojik alandaki gelişimin hızlandırılmasında, üretilen ürünlerin çeşitliliğinin artırılmasında önemli rol oynar. (Gömleksiz, 2010:70-72; Aliyev, 2001: 56-63).

Ticaretle uğraşan küçük işletmeler, rakabet gücünün artması ve şekillenmesinde büyük önem arz ederler. Zira, küçük işletmeler daha dinamik bir yapıya sahip oldukları için büyüklere oranla krizden az etkilenirler. İşçi istihdamının temininde de küçük işletmelerin rolü azımsanamaz. Gelişmiş ülkelerde endüstri alanında, çalışanların yüzde 50-60'ı yeni iş yerlerinin; onların da yüzde 70-80'i küçük işletmelerin payına düşmektedir. Bunun dışında, küçük çaplı ticaret sosyal gerginliği de azaltır. Öncelikle küçük işletme belirli ölçüde üretimin azalmasını önlemekte, onun istikrarlı gelişimini garanti altına almaktadır. Bu garanti küçük işletmenin az yatırım yapıp çok ürün üretmesine olanak sağlamakta ve böylece harcanan sermayenin kısa süre zarfında geri kazanılma olasılığı yüksek olmaktadır. (Aliyev, 2001: 231-237).

Bağımsızlığın ilk yıllarında piyasa ilişkileri şekillenirken Azerbaycan devletinin bilimsel ve teknolojik alandaki gelişimi hızlandıran alanlara yatırım yapılması için yeterince imkanı yoktu. Uzun yıllar zarfında şekillenen çok yönlü ilişkilerin azalması olumsuz sonuçlar doğurmaya başlamıştı. Bu durumda, dünyanın çeşitli ülkeleriyle karşılıklı ilişkilerin kurulması, ortak çalışma alanlarının oluşturulması en önemli görev haline gelmiştir. Tüm bunlar ortak işletmelerin faaliyetlerinin özel önem taşıdığı bir göstergesiydi. Piyasa ekonomi sisteminde devletin “yapamadığı” işleri ortak işletmeler kolaylıkla yapabiliyorlardı. Bilimsel ve teknolojik alandaki gelişimin hızlanması ve onun sonuçlarının üretime yansması, yeni teknolojilerin kurulması ve benimsenmesi ortak işletmeler tarafından başarıyla uygulayabiliyordu.

Bazen ortak işletmelerde, teknoloji kullanımı ve diğer alanlarda oluşturulan fikirler daha sonraki yıllarda sanayinin gelişimi adına temel teşkil ediyordu. Uygulamalar gösteriyor ki ortak işletmelerin serbest gelişimi, tüm sektörlerde olduğu gibi bilimsel ve teknolojik alandaki gelişmelerde de tekelciliği ortadan kaldırmak için olumlu bir ortam sağlamaktaydı.

Meydana gelen değişiklikler ulusal üretim yapısının da ülkenin çıkarları doğrultusunda değiştirilmesini gerektirmektedir. Küçük ölçekli girişimciliğin gelişimi bu açıdan da yararlıdır. Çünkü bu durum ülkenin genel üretim yapısını olumlu yönde etkilemektedir.

Yerel koşullara uygun ortak işletmeler ağının oluşturulması, bölgelerin kapsamlı bir şekilde kalkınmasına, sosyal üretimin verimliliğinin artmasına olanak sağladığı gibi ortak iş yapma imkânlarının da oluşturmasını sağlamaktadır. Böylece üretim yerel hammadde kaynaklarının kullanımına imkân sağlamaktadır. Öte yandan istihdam artar, göç azalır, yerel özellikler ve imkânlar dikkate alınarak, arazinin çok yönlü gelişimi sağlanır.

Araştırmalardan da anlaşıldığı gibi, ekonomik ve mülkiyet biçimlerinin çeşitliliğine rağmen, geçiş döneminde ortak işletmeler kendi gelişim sürecinde aynı sorunlarla karşılaşmaktaydılar.

Bu sorunlar ekonomide yaşanan aşırı bürokrasi gibi negatif durumların etkisi sonucunda ortaya çıkmaktaydı. Karşılaşılan zorluklara rağmen, yukarıda da belirtildiği gibi, günümüzde ortak işletmelerin kurulması ve gelişmesi kaçınılmaz bir gerçeğe dönüşmüştür. Bu durumu anlamak için Azerbaycan ve Türkiye ortak işletmelerinin faaliyetine göz atmak yeterlidir. Tabi ki, burada halkların milli manevi değerlerinin birbirine yakınlığı ve kültürün aynı kaynaktan beslenmesinin de olumlu etkileri olmuştur. Ama bununla beraber kolektif şuur içerisinde ortak çalışmanın da kendine özgü yeri vardır. Genel olarak ortak menfaat anlayışı, uygun faaliyet ortamı iki kardeş ülkenin ortak yatırım yapmasını kolaylaştırmaktadır. Bu anlamda Azerbaycan`da ortak faaliyetin düzenlenmesi için oluşturulan ortamın da uygun olduğu belirtilmelidir.

b. Azerbaycan Ekonomisinde Türk Yatırımlarının Durumu

Yapılan araştırmalara göre, 2009 yılında Azerbaycan`da faaliyette bulunan, Türkiye cumhuriyeti vatandaşları tarafından açılan 1181 işletmenin 339`u ticaret, otomotiv, ev

ürünlerinin ve kişisel kullanım eşyalarının onarımı ile 87'si sanayi, 45'i, inşaat ürünleri; 35'i gayrimenkul; 17'si ulaşım, depo ürünleri ve haberleşmeyle; 12'si otel ve hizmet sektöründe; 8'i eğitim sektöründe; 4'ü sağlık ve sosyal hizmetlerde; 6'sı ise tarım, belediye hizmetleri gibi alanlarda faaliyetlerini devam ettiriyorlar. Bu işletmelerin üzerine düşen işin(hizmetlerin) hacmi rakamsal olarak 1.014,8 (\$1.298,6) milyon manatı bulmuştur.

Şunu da belirtelim ki, Türkiye Azerbaycan'a en fazla yatırım yapan 3 ülkeden biridir. Aynı zamanda, petrol sektörü haricinde en çok yatırım yapan ülkedir. 2005-2008 yılları arasında Türkiye'yi temsil eden yabancı ve ortak işletmeler Azerbaycan ekonomisinin çeşitli alanlarına 402, 8 milyon dolar tutarında yatırım yapmışlardır. Bununla beraber 1994 yılında dünyanın öncül petrol şirketleri ile Hazar'ın Azerbaycan kısmında petrol ve gaz yataklarının işletmeye açılması için Bakü'de imzalanan "Çağın Sözleşmesi" olan anlaşmada Türkiye de yer almıştır. TPAO (Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı) şirketi petrol yataklarının işletilmesinde "Azeri Çırac Güneşli" yatağında yüzde 6,75; "Şah Deniz" yatağında ise yüzde 9 paya sahiptir. (Aktepe, 2011: 118-121)

Bununla beraber Türkiye, "Bakü-Tiflis-Ceyhan", "Bakü-Tiflis-Erzurum", "Bakü-Tiflis-Kars" ve benzeri büyük projelerinin tamamlanmasında da etkin rol alması gerek Türkiye'nin, gerekse Azerbaycan'nın sürekli gelişimi adına oldukça önem arz etmektedir. Artık iki ülke arasında Türkiyede petrokimya üretim tesisinin inşa edilmesi hakkında anlaşma imzalanmıştır. Görüldüğü gibi, Türk işadamları Azerbaycan'a yatırım yapılmasında ve sosyo - kültürel faaliyetlerde aktiftirler. Tabi bu durum iki ülkenin kendi ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Her iki ülkenin tarihi ve kültürel yakınlığı başta olmak üzere her alandaki ortak anlayışı, artık ekonomik alanda da kendini göstermektedir. Azerbaycan'da inşaat alanında faaliyet gösteren yabancı ve ortak işletmelerinin % 38,5'i Türk işadamlarına ait olması bunun en önemli ispatıdır. Sadece 2006-2008 yılları arasında Azerbaycan'da inşaat alanında faaliyet gösteren Türk şirketleri % 166,7 artmıştır. Sonuç olarak bu şirketlerin yatırım hacmi % 126,2 artarak, 2008 yılında 257,9 milyon manata ulaşmıştır. Bu yıllar arasında sözkonusu işletmeler Azerbaycan ekonomisine 7,9 milyon liralık katkı sağlamıştır. (Gömleksiz, 2010: 70-72; DSK, 2010: 124-130)

Sonuç

Araştırmalar sonucunda Azerbaycan'da özel sektörün, yatırım faaliyetleri için verimli ortama sahip bir ülke olduğu ve ortak tesislerin kurulmasını olumlu yönde etkilediği kanatine varmaktayız. Bu nedenle de ülkede yabancı işadamlarının üretim ve hizmet hacmi her yıl daha da artmaktadır. Bununla birlikte, Azerbaycan artık iç yatırımlar sayesinde belirlenen hedeflere ulaşma gücüne sahiptir. Günümüzde ülkenin temel ekonomik kalkınma önceliği bölgelerin sürekli sosyo-ekonomik gelişimini sağlamaktadır. Bu açıdan da yabancı ve ortak işletmelerin yatırımlarını bu yöne yönlendirmekte fayda vardır. Başka bir ifadeyle Azerbaycan ve Türkiye ortak tesislerinin faaliyetini dinamik geliştirmek amacıyla işletmelerin tedrici olarak teşvike tabi bölgelerde kurulmasına özen gösterilmelidir. Türkiye'yi temsil eden ortak işletmelerin Azerbaycan'ın değişik bölgelerinde kurulması ve geliştirilmesi için yapılacak olan projelerin acilen tamamlanması gerekmektedir.

Haliyle bu dönemde esas ağırlığın tarım, sağlık, turizm ve hizmet sektöründe faaliyette bulunacak olan işletmelerin kurulmasına öncelik verilmesi daha uygun olacaktır.

İkili ilişkilerin temel taşlarından birinin ticaret olduğunu dikkate alacak olursak ortak işletmelerin, Azerbaycan`dan Türkiye`ye ihraç edilen ürün sayısı ve hacminin artırılması noktasında çalışmaların yapılması beklenen bir durumdur. Ortak işletmelerde riskli ancak perspektifli projeler uygulanırken yatırım bankalarının, mali ve endüstriyel grupların, sigorta şirketlerinin çeşitli şekillerde çalışmaları da olumlu netice gösterebilir.

Kaynakça

- Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri (2010). Bakı: DSK, Səda Nəşriyyatı, səh.124-130.
- Aktepe T. “Azərbaycan-Türkiyə Xarici və Müştərək Müəssisələrin Fəaliyyətinin Təşkili və Genişləndirilməsi İstiqamətləri”. Bakı, AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, “Azərbaycan İqtisadiy-Yatında Keçid Dövrünün Başa Çatması: Təhlil və Nəticələr. Milli İnkişaf Modelinin Formalaşması Problemləri”, Beynəlxalq Konfransın Materialları, səh. 118-121.
- Aliyev T.N., Əhmədli A.M., Məmmədov R.M. (2001). “Müştərək Müəssisə və Sahibkarlıq”. Bakı: Naşir. 142 səh.
- В.Г.Буткевич и др. (1990). «Совместные предприятия: создания и деятельность». “Наука”, 189 с.
- Gömləksiz, A. “Qloballaşma şəraitində müştərək müəssisələrin sosial-iqtisadi mahiyyəti”. Bakı: AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, “Azərbaycan İqtisadiyyatında Keçid Dövrünün Başa Çatması: Təhlil və Nəticələr. Milli İnkişaf Modelinin Formalaşması Problemləri ”, Beynəlxalq konfransın Materialları, səh. 213-215.
- Gömləksiz, A. (2010). “Qloballaşma Şəraitində Müştərək Müəssisələr İntegrativ Proseslərin Mühüm İstiqaməti Kimi (Türkiyə və Azərbaycan Timsalında)”. Bakı, Qafqaz Universiteti, “Qloballaşma Prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya”, III Beynəlxalq Konqresin Teisləri, 15-17.10.2010, səh. 70-72.
- Selçuk, H. (2004). Yeni Yüzyılda Azərbaycanın Sosyo-Ekonomik Yapısı. İstanbul: Tasam Yayınları, 205 səh.
- Seyidoğlu, Ş. (2003). Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama. İstanbul: Güzem Yayınları.
- Veliyev, D. (2008). Azərbaycan`ın Küresel Ekonomiye Entegrəsi. Bakü: Adiloğlu Yayınları.